

Inte bara vallon

Inte bara vallonier

Invandrare i svenskt näringsliv under 1000 år

Anders Johnson

© Författaren och AB Timbro 1997
Omslag: Formgivningsverket, Stockholm 1997
Sättning och tryck: Graphic Systems, Göteborg 1997
ISBN: 91-7566-372-4
ISSN: 1402-9391

Innehåll

Holländare, Nyrenbergare och Äppeltyskar	7
Den tyska medeltiden	11
Mångfaldens 1500-tal	15
Det kosmopolitiska 1600-talet	17
Vallonerna	21
Holländska borgare	23
Det provinsiella 1700-talet	27
1800-talets industrialisering	31
Andlig och lekamlig spis	37
Ida ut – idé hem	41
1900-talets arbetskraftsinvandrare och flyktingar	45
Invandrare under 1000 år	49
Litteratur	57

Holländare, Nyrenbergare och Äppeltyskar

Då Fader Movitz i Fredmans epistel nummer 33 äntrar båten vid Roddartrappan för att fara över till Djurgården, surrar Skeppsbron av repliker på tyska, franska, danska och svenska. Under överfarten passerar han, bland jakter och skutor, Spanienfararen som snart skall segla mot Cadiz och Dublin. Det är därför inte att förvånas att Movitz, då han får korken ur buteljen, dricker hela världens skål.

Under 1700-talet utgjorde Skeppsbron i Stockholm centrum i Sveriges ekonomiska liv. Härifrån idkade Skeppsbroadeln internationell handel, drev rederier och finansierade bergsbruket. Den som i dag uppsöker samma plats ser den imponerande rad av byggnader som då uppfördes. Att även Fiskus har haft ett intresse i verksamheten påminns vi av att en av *Carl Michael Bellmans* arbetsgivare, Generaltullstyrelsen, då liksom nu har sitt kontor där. Det tillhör numera det offentliga samtalets allmän-gods att framhäva samhällets internationalisering. Förvisso är de internationella impulserna i dag mer omfattande, de går snabbare och de påverkar därmed samhället djupare och bre-

inte bara valloner

dare än tidigare. Men vi får inte underskatta betydelsen av tidigare epokers internationella utbyte.

Lika länge som man kan tala om en svensk nation, finns det också många exempel på hur vi har påverkats av internationella impulser. Människor, information, varor och kapital har i alla tider överkorsat nationsgränserna och bidragit till att forma och omforma landet ekonomiskt, politiskt, kulturellt och socialt.

Även om migrationen över våra gränser länge var mindre omfattande än på den europeiska kontinenten, har invandringen ofta haft stor betydelse. Människor med utländsk bakgrund har tjänat som ledare och anställda i bruk, manufaktur och fabriker, som officerare och manskap i armé och flotta. De har forskat och undervisat vid universitet och akademier. De har verkat som riksdagsmän och ämbetsmän, de har predikat i kyrkor och bönehus, opererat på våra sjukhus, brutit malm, huggit skog och byggt hus, lagat mat och bryggt öl. De har uppträtt på våra tiljor och betjänat i handel och servicenäringar. Därtill har, genom konstitutionellt påbud, konungahuset i flera sekler ständigt tillförts nytt, utländskt blod.

Internationell migration är en viktig grund för ett lands ekonomiska utvecklingskraft.

Varuexport, teknik- och kapitalimport, utlandsresor och studieförlopp, uppbyggande av mångnationella koncerner är andra sätt att dra nytta av omvärldskontakter. Som ett litet och glesbefolkat land i Europas periferi har Sverige i högre grad än många andra länder haft behov – och faktiskt också kunnat tillvarata möjligheterna – av omfattande internationella kontakter.

Syftet med denna skrift är att ge exempel på invandrare som har bidragit till det svenska näringslivets utveckling. Även om alla inslag i den historien inte är helt okända – vi känner ju alla

till vallonerna – är det alltför få som har en klar uppfattning om hur omfattande och rikhaltiga impulser svensk ekonomi – och därmed svenskt samhällsliv i allmänhet – på detta sätt har tillförts.

I Sverige bor i dag närmare en miljon människor som är födda i annat land. Ytterligare 700 000 personer har minst en utlandsfödd förälder. Invandrarna kommer från hela världen; 300 000 är födda i Afrika, Asien eller Latinamerika. Det betyder att Sverige på några decennier har förvandlats från en etniskt mycket enhetlig nation till en av världens mest mång-etniska länder. De största invandrargrupperna är i dag finländarna (230 000 personer), f d jugoslaver (120 000) samt normmän, iranier och danskar (vardera 50 000). Invandringen från Finland har i sekler varit betydelsefull. Från slutet av 1500-talet och ett par sekler framåt invandrar 40 000 svedjefinnar. Men den finska invandringen före 1809 berörs inte i detta sammanhang eftersom det inte är fråga om internationell migration.

Skeppsbron på 1700-talet är naturligtvis inte representativ för det svenska samhället som helhet. Längre levde de allra flesta i ett agrarsamhälle som i mycket begränsad omfattning påverkades av internationella relationer. Men sedan medeltiden har invandrare ofta spelat en nyckelroll i de mer avancerade delarna av ekonomin. De har på olika sätt bidragit till det ekonomiska framåtskridandet, till båtnad för samtid och framtid.

Vissa invandrare har medvetet rekryterats av ledare i stat eller näringsliv för att bidra till landets ekonomiska utveckling. Andra har på egen hand sökt sig hit för att driva näringsverksamhet. Men många har kommit av helt andra orsaker. Genom tillfälligheternas spel kunde de sedan göra betydelsefulla insatser i näringslivet. Internationell migration har också på ett annat sätt bidragit till det ekonomiska framåtskridandet,

inte bara vallonier

nämligen genom att svenskar under kortare eller längre tid vistats utomlands för att sedan återvända hem med nya idéer och erfarenheter, och inte sällan pengar.

Det finns ingen anledning att tro, att internationell migration i framtiden blir mindre betydelsefull för den ekonomiska dynamiken än den har varit under de senaste 1000 åren. Att skapa möjligheter och motivation för kreativa och driftiga människor från andra länder att ta anställning eller driva näringsverksamhet i Sverige, och att ge svenskar möjligheter och motivation att förkovra sig utomlands för att sedan återvända och exploatera sitt förädlade humankapital, är med all sannolikhet ett framgångsrecept också för 2000-talet.

Det handlar då inte bara – eller ens främst – om att ge våra globala storföretag möjlighet att rekrytera nyckelpersoner. Minst lika viktig är den spontana och slumpmässiga förnyelse som sker då migrationen ger upphov till helt nya företag, produkter och branscher. Det är en förnyelse som aldrig kan formuleras i förväg på en immigrationsansökningsblankett.

Den tyska medeltiden

Vikingarna var vittberesta och framgångsrika handelsmän. Utländska köpmän sökte sig också till svenska handelscentra, till exempel Birka. Men de första enskilda invandrande hantverkare, köpmän och specialister som vi i dag kan identifiera, verkar i Sigtuna omkring år 1000. Där finns exempelvis fyra engelska myntmästare, *Godwine*, *Leofman*, *Snelling* och *Ulfketill*, som är *Olov Skötkonung* behjälplig med att prägla de första svenska mynten. I staden verkar också slaviska hantverkare och frisiska köpmän.

Under 1100- och 1200-talen blir Nordtyskland en av Europas ledande ekonomiska regioner. Genom Hansan befästs det tyska inflytandet i Östersjöregionen och den dominerar under 1300-talet varuutbytet i hela Nordeuropa. Hansans ekonomiska makt grundas på överlägsen organisation, kunnande och kapital. Svenskarna har vid denna tid gjort sig urarva den kommersiella kompetens som vikingarna hade byggt upp, varför beroendet av hanseaterna för den ekonomiska utvecklingen är stort.

inte bara valloner

År 1143 grundas handelsstaden Lübeck och det är främst lübeckare som får nyckelpositioner i svensk ekonomi. I mitten av 1200-talet undertecknar *Birger Jarl* en överenskommelse som ger dem betydande handelsprivilegier.

Redan under 1100-talet slår sig tyskar ner i Visby och 1225 invigs där en tysk kyrka. Tyskarna blir helt dominerande varför staden under 1300-talet går in i Hansaförbundet. 200 år senare skildrar *Olaus Magnus* livet i det medeltida Visby:

”Dit sammanströmmade götar, svear, ryssar, danskar, preussare, engelsmän, skottar, flandrare, fransmän, finnar, vender, sachsare, spanjorer. De särskilda nationerna hade sina egna kvarter och gator i staden, som ej var stängd för någon, och när de anlände, funno de allt lugnt och tryggt till lands och sjöss.”

Tyskar bidrar också till utvecklingen av städer som Arboga, Kalmar, Norrköping, Nyköping, Skänninge, Stockholm, Söderköping, Västerås och Örebro. Den förste kände Arbogabon är den tyske köpmannen *Gelbricht* och den förste borgmästaren i Stockholm som är känd till namnet är *Hinze van Heden*. Tyskinspirerade stadsplaner med bland annat ringmur utarbetas för Kalmar, Stockholm och Visby. Tyskarna får också stor betydelse för städernas kommersiella utveckling.

Svenska språket är sedan dess fyllt med plattyska låneord, inte minst sådana som rör städernas förvaltning och näringar: betala, borgmästare, burskap, handel, krögare, köpman, mynt, rådhus, rådmän, räkenskap, skraddare, slaktare och snickare.

Att tyskarna utvecklar Stockholm och flera andra mellan-svenska handelsstäder är en följd av att de åstadkommer ett kraftigt uppsving för det svenska bergsbruket. På 1280-talet kommer tyska experter från koppargruvorna i Rammelsberg i Harz till Falun för att där introducera nya metoder för malmbrytning. I början av 1300-talet finns lübeckare bland ägarna i Falu koppargruva. Tyskar bidrar även till en teknisk och kom-

mersiell utveckling av järnhanteringen. I ortnamn som Garpenberg, Garphyttan, Saxhyttan, Saxåhyttan, Tyskbo och Tyskstöten lever minnet av detta vidare. ”Garp” är nämligen ett öknamn för tysk och ”sax” syftar på sachsare.

Genom att lübeckarna förfogar över det salt som produceras på Lüneburger Heide kan de också kontrollera sillfisket i bland annat Skanör och Falsterbo som då visserligen inte tillhör Sverige.

De internationella impulserna är också viktiga för medeltidens konst och arkitektur, vilket inte minst kommer till uttryck vid katedralbyggena. Här hämtas byggmästare bland annat från Italien (till det danska Lund), Frankrike (Uppsala) och England (Linköping).

Tyskarna får under medeltiden ett betydande politisk inflytande. I *Magnus Erikssons* stadslag från mitten av 1300-talet föreskrivs att städernas styre skall delas mellan svenskar och tyskar, vilket brukar tolkas som ett skydd för det svenska inflytandet. Under 1400-talet trängs det tyska inflytandet tillbaka vilket bland annat tar sig uttryck i en revision av stadslagen efter det att segern vid Brunkeberg 1471 ökar svenskarnas nationella stolthet.

Mångfaldens 1500-tal

Från och med 1500-talets inträde blir invandringen till Sverige mer varierad, även om huvuddelen av den svenska utrikeshandeln under nästan hela detta sekel fortfarande går genom Hansans händer. Vid mitten av 1400-talet är en tredjedel av Stockholms skattebetalare tyskar. På 1580-talet utgör de 200 utländska familjerna 15 procent av stadens befolkning och de representerar fler nationaliteter. Minst 150 familjer är tyska, drygt 20 nederländska och drygt 10 skotska. Därtill kommer ett par italienska konsthantverkare, några danskar och en engelsk kaninvaktare vid namn *Willem Div*.

Både *Gustav Vasa* och *Erik XIV* driver en aktiv invandringspolitik för att påskynda Sveriges omvandling till en modern enhetsstat. Politiska överläggningar med andra länder kombineras med begäran om hantverksrekrytering. Rekryteringsagenter skickas ut i Europa och värvningskontor etableras bland annat i Danzig. Ett försök på 1570-talet att göra Nya Lödöse vid Göta Älv till ett kolonisationsområde för utländska hantverkare och köpmän blir utan framgång. Det skulle gå bättre ett halvsekel senare då ett nytt försök görs litet längre nedåt älven.

inte bara valloner

Under 1500-talet kommer fortfarande många tyskar som bidrar till att utveckla bergsbruk, byggande, hantverk och handel. Från Nederländerna kommer skeppsbyggare, segelsömmare och timmermän. Även från Frankrike, England, Baltikum, Polen och Ryssland kommer olika specialister. Tyskar, fransmän, italienare och holländare hade en avgörande roll för 1500-talets slottsbyggen. Kvantitativt utgör invandrarna ett mycket blygsamt inslag i svensk ekonomi. Men genom yrkesskickligheten höjer de kvaliteten i många näringar och genom sina internationella kontaktnät stimuleras utrikeshandeln.

Den kanske viktigaste förnyelsen av svenskt näringsliv under 1500-talet, som dock får störst betydelse under följande sekler, är att tyska hammarsmeder introducerar stångjärnssmidet. Därigenom kan en mer lönsam export av stångjärn ersätta den tidigare exporten av obearbetat osmundsjärn. Även för Falu koppargruva och Sala silvergruva gör tyska invandrare viktiga insatser. Gustav Vasa kommer till makten genom lybskt stöd gentemot danskarna. Men väl på tronen genomdriver han en försvagning av det tyska inflytandet. På 1530-talet upphäver han lübeckarnas handelsprivilegier, beslagtar lybsk egendom och låter även arrestera och avrätta en del tyskar.

Det kosmopolitiska 1600-talet

Den svenska stormaktstiden är kanske den mest kosmopolitiska tiden i svensk historia. För att bära upp stormaktsväldet, krävs en omfattande rekrytering av utländska specialister. Och den inhemska eliten hemför från krigstågen runt kontinenten, förutom krigsbyten, många idéer och impulser. Antalet invandrare vid seklets mitt utgör inte mer än två eller tre procent av befolkningen. Men de politiska, ekonomiska och kulturella eliterna har starka internationella inslag.

I den merkantilistiska politik som utvecklas ingår som en viktig del att uppmuntra invandring och förhindra utvandring. 1651 inrättas Kommerskollegium som bland annat får till uppgift att värva utländsk arbetskraft. Samtidigt förbjuds emigration från Sverige. Under 1500-talet framträder Nederländerna allt tydligare som Europas mest utvecklade ekonomi. Grunden för detta är att holländarna bättre än andra lyckas utveckla kapitalmarknad, kreditväsende, lagstiftning och andra institutioner som är viktiga för fungerande marknader. Amsterdam övertar Lübecks roll som den ledande handelsstaden. Det är också mot Nederländerna som Sverige i allt högre grad orien-

inte bara valloner

terar sig. Holländare gör betydelsefulla insatser inom bland annat bergsbruk och stadsbyggande. Några av de mest framträdande är: *Willem de Wijk* som efterträder tysken *Markus Hammar-smed* som ansvarig för kronans järnbruk och som inleder en mycket dynamisk utvecklingsperiod inte minst genom att i Uppland bättre tillvarata den högvärdiga Dannemoramalmen.

Willem de Besche som leder järnindustrin i Södermanland, arrenderar Finspångs kronobruk och som därifrån inleder rekryteringen av valloner. Han förbättrar kanontillverkningen och anlägger i Nyköping valsverk och tråddrageri. Därutöver är han köpman och byggmästare. *Abraham* och *Jacob Momma* är bröder som bland annat verkar som köpmän, redare, skeppsbyggare och bruksidkare. Mest remarkabla är dock deras insatser för gruvhanteringen i Norrbotten. På deras initiativ inleds järnbrytning i Kengis och kopparbrytning i Svappavaara. På sina resor i norr möter de ”det berömmelige tam- såväl som vild-djuret renen” och vid adlandet antar de namnet Reenstierna.

Ingen av dessa kan dock mäta sig med en av den svenska stormaktstidens viktigaste personer och Sveriges (vissa kungar oräknade) kanske alla tiders mest framträdande invandrare, nämligen *Louis De Geer*. Han föds i Liège 1587 och verkar från 1615 som affärsman i Amsterdam. På 1610-talet gör han stora vapen- och kopparaffärer för den svenska kronans räkning och lägger, tillsammans med *Willem de Besche*, grunden till den svenska kanonexporten.

1627 kommer De Geer till Sverige och blir svensk medborgare. Han får monopol på kanongjutningen, arrenderar flera kronobruk och övertar driften av kronans alla vapenfaktorier. Han anlägger ett eget fabriksverk för lättare vapen i Norrköping, driver mässings- och pappersbruk, klädestillverkning och skeppsbyggeri. Han förvärvar senare kronobruk dels i Finspång, dels i Uppland, där Lövsta (som De Geer förfranskar till

Leufsta) blir det främsta. Vid sidan av de Besche är han en viktig organisatör av valloninvandringen. Därtill blir han en av Sveriges största jordägare.

De Geer får som finansman med rika internationella kontakter också en viktig betydelse för stormaktspolitiken. Till Sverige för han med sig ett betydande kapital och blir kronans störste långivare. Under kriget mot Danmark på 1640-talet värvar och utrustar han i Nederländerna en flotta som starkt bidrar till den svenska segern.

Vid adlandet 1641 tar han säte på Riddarhuset. Den enda gång han yttrar sig är i en debatt som inleds med tre inlägg på tyska och ett (De Geers) på franska. Samhällseliten i Sverige är, liksom i övriga Europa, fortfarande starkt präglad av de universella kulturella traditioner som genom Romarriket och medeltidskyrkan länge präglade det bildade Europa.

Vallonerna

Ingen invandrargrupp har blivit mer omtalad i svensk historia än de valloner som kommer på 1600-talet. Totalt utgör de knappt 1000 handplockade bruksarbetare, varav nästan hälften tar familjen med sig, från trakterna kring Liège och Sedan. Rekryteringen underlättas av den arbetslöshet som råder i Vallonien till följd av kriget mellan Spanien och Nederländerna. Vallonerna ges också löften om befrielse från skatt och militärtjänstgöring i Sverige.

De första vallonerna kommer till Finspång och andra platser i Östergötland. Därefter hamnar de flesta i Uppland där Lövsta och Österby utvecklas till de största svenska industriorterna. De uppländska vallonbruken blir utländska enklaver där vallonerna leder verksamheten och utför alla viktigare arbeten. De önskar behålla sina yrkeshemligheter för sig själva, varför de länge upprätthåller en sluten social miljö med egna kulturella särdrag, bland annat religion och språk. Till dessa särdrag hör också ett speciellt öl och redan på 1600-talet grundar medlemmar av släkten *Boivie* ett bryggeri som sedermera får namnet Pripps. Barnen får god utbildning och mot slutet av 1600-

inte bara valloner

talet börjar de integreras i det svenska samhället. De flesta valloner stannar i Sverige och blir stamfäder för släkter som *Allard*, *Bouvang*, *Dubois*, *Gauffin*, *Guillaume (Gilljam)*, *Hybinette*, *Lamberts*, *Sporrong* och *de Wahl*. Öven en miljon svenskar i dag har vallonskt påbrå.

Vallonerna ger Sverige en unik kvalitetsprodukt - vallonsmidet – sedermera känt på den viktigaste exportmarknaden i England som Oregrund Iron. Vallonsmidet är under ett par sekler det bästa utgångsmaterialet för kvalitetsstål. Det som skiljer vallonsmidet från det äldre tysksmidet är bland annat att tackjärnet från masugnarna upphettas inte i en utan i två härdar i smedjan. Detta fordrar rikliga skogstillgångar, vilket Sverige har. Därtill kommer att Bergslagsmalmerna, främst den från Dannemora, är relativt fria från föroreningar, vilket gör dem särskilt lämpade som utgångsmaterial för stål. Vallonerna introducerar även andra förbättringar i järnhanteringen, till exempel större masugnar – som kallas ”fransöska” – och förbättrad kolningsteknik. Antalet inflyttade kolare och skogshugare är faktiskt fler än smederna.

Även om vallonernas insatser på intet sätt skall ringaktas, måste man samtidigt komma i håg att vallonsmidet var mycket dyrt. Det kom därför aldrig att utgöra mer än ungefär en tiondel av svensk järnproduktion och järnexport.

Holländska borgare

Holländare har åtminstone sedan 1300-talets början seglat till handelsplatserna vid Göta älvs mynning. I början av 1600-talet grundar *Karl IX* handelsstaden Göteborg på Hisingen och den holländske byggmästaren *Hans Fleming* får i uppdrag att staka ut den. Holländarna ges långtgående ekonomiska privilegier. De får själva styra staden och fritt utöva sin tro. Holländskan skall vara stadens enda officiella språk.

Men Göteborg på Hisingen blir en kortvarig historia, då den 1611 bränns av danskarna. Nästa försök, som inleds 1619, går bättre. Det nya Göteborg förläggs till andra sidan älven och får sitt privilegiebrev 1621. Även denna gång är syftet att locka holländare. Men de ges inte en lika privilegierad ställning som på Hisingen: ingen religionsfrihet, två officiella språk och delad makt mellan svenskar och holländare. Holländarna sätter ändå en stark prägel på staden. Stadsplanen med sina kanaler och alléer har Amsterdam som förebild. Husen byggs av holländare, liksom hamnen. Det är inte bara köpmän och hantverkare av alla de slag som hämtas från Holland; stadens läkare och den första barnmorskan kommer därifrån. De dominerar

inte bara valloner

även stadens styrelse. Det första rådet består av tio holländare, sju svenskar och en skotte. Stadens högste styresman, burggreven, är under 30 år utlänning.

Göteborg bibehåller sin prägel av invandrarstad till 1600-talets slut. Den holländska dominansen bryts dock redan efter ett drygt decennium. Många holländare fortsätter att verka i staden men de skotska och tyska inslagen blir mer framträdande.

Andra städer med tydliga holländska inslag är Halmstad, Karlshamn, Kristianstad, Nyköping och Varberg. Under 1600-talet växer stormaktstidens huvudstad ur kostymen i Gamla Stan. På Åsön byggs den nya stadsdelen Södermalm och vi kan än i dag se tydliga spår av 1600-talets framgångsrika holländare:

I Stadsmuseets nuvarande byggnad vid Slussen anlägger *Jakob von Utenhoff* ett sidenväveri där ett 50-tal holländska och franska vävare arbetar.

I Louis De Geers barockpalats (sedermera *Ebba Brahes* palats) vid Götgatsbacken finns i dag den nederländska ambassaden.

Vid Medborgarplatsen ligger Lillienhofska huset, uppkallat efter *Joachim Lillienhof*, som visserligen var av tysk börd men utbildad i Nederländerna och en viktig länk mellan Sverige och Nederländerna.

Van der Nootska palatset på S:t Paulsgatan uppförs av översten *Thomas van der Noot*. Reenstiernska palatset vid Vollmar Yxkullsgatan byggs av industrimannen Jacob Momma, adlad Reenstierna vilken även givit namn till Renstiernas gata.

Stora och Lilla Mejtens gränd är uppkallade efter kryddkrämaren *Scipio Meyten*.

På Peter Myndes Backe anlägger *Peter Mynder* ett tobaksspinneri.

Det är också holländare som på Södermalm startar landets första sockerraffinaderi och som bygger slussen vid Söderström.

Det speciella tegel som där används kallas fortfarande, med ett holländskt låneord, för klinker.

Johan Palmstruch, holländare född i Riga, grundar 1657 Palmstruchska banken som ger ut de första sedelmynten i Europa. Banken släpper dock ut för många sedlar och tvingas stänga. *Reinhold Rademacher*, livländsk industriman av nederländsk börd, anlägger på 1650-talet Carl Gustafs stad, ett manufakturverk för järn-, stål- och kopparförädling i Eskilstuna. De flesta arbetarna rekryteras från Tyskland.

Holländaren *Peder Hollender Ridder* är en tid guvernör för Nya Sverige i Delaware. Å andra sidan är det svensken *Jonas Brunck* som, efter ingifte i en holländsk släkt, i anslutning till kolonin Nieuw Amsterdam grundar det som i dag är stadsdelen Bronx i New York.

Det provinsiella 1700-talet

Stormaktsväldets upplösning i början av 1700-talet innebär att Sverige går in i en mer provinsiell period. Mot slutet av seklet blir landet starkt kulturellt orienterat mot Frankrike. Men eftersom detta land ingalunda är ledande på det ekonomiska planet, får detta mindre dynamiska effekter på den svenska ekonomin.

Därtill kommer att 1700-talets merkantilistiska politik har en starkt protektionistisk inriktning. Den innebär också ett starkt engagemang för så kallade manufakturerna, alltså fabriker med hantverksmässig tillverkning. Manufakturerna bärs upp av allehanda subsidier och privilegier och produkterna får ofta låg kvalitet och högt pris. Textilmanufakturerna är vanligast, men även till exempel socker- och tobaksindustrier förekommer.

För att upprätta och driva manufakturerna rekryteras många invandrare, både som specialister och arbetare. De tidigaste manufakturerna upprättas i Stockholm. Tysken *Jochim Firbrandt* anlägger där 1624 Sveriges första klädesfabrik och hans landsman *Melchior Jung* startar ett glasbruk på 1640-talet dit italienska glasblåsare rekryteras. Skotten *Daniel Young*, adlad Leijonancker,

inte bara valloner

etablerar 1662 ett väveri och holländarna *Henrik* och *Samuel Tilquet* ett klädmakeri decennierna efter.

Även utanför huvudstaden anläggs manufakturer, t ex en textilfabrik i Örebro 1741 och i Kalmar 1753 med många tyska arbetare. Åren 1739-73 betalar den statliga manufakturfonden reskostnader för mer än 3 600 invandrare. De flesta är textilarbetare från Nordtyskland. Detta är den första stora immigrationen av kvinnlig arbetskraft till Sverige. Flagskeppet i den svenska manufakturpolitiken är *Jonas Alströmers* yllemanufaktur i Alingsås. Arbetare rekryteras från Nederländerna, England och Danmark. Manufakturers produkter är för dyra för allmogen och för dåliga för att köpas av de bättre bemedlade. Indirekt får verksamheten i Alingsås dock betydelse för textiltillagningen i en helt annan del av landet. Alströmer rekryterar nämligen 1723 engelsmannen *Stephen Bennet* för att bygga upp manufakturverket i Alingsås. 1736 startar Bennet Flors linnefabrik i Hälsingland och inrättar där en spinnskola som får stor betydelse för linslöjdens utveckling i Hälsingland och Ångermanland.

Under 1700-talet avtar den holländska invandringen. I stället blir den skotska, engelska och tyska viktigare. Skottar har invandrat till Göteborg ända sedan stadens grundläggning. De som kommer under 1700-talet är inte sällan flyktingar. En större grupp kommer 1746 efter de skotska Stuartarnas misslyckade försök att återta kungamakten. Bland dessa flyktingar finns *Robert Campbell* som sedan startar handelshus i Stockholm och *George Carnegie* som under 20 år verkar som köpman i Göteborg. Sonen *David* grundar 1803 D Carnegie & Co som snabbt utvecklas till ett stort handelshus och som i dag lever vidare som investmentbank. Den holländska familjen Grill driver ett stort handelshus och *Johan Abraham Grill* spelar en framträdande roll i det svenska Ostindiska kompaniet, liksom skotten *Colin Campbell*. Det är skottar och holländare från Göteborg som i

mitten av 1700-talet etablerar de första sillsalterierna i Bohuslän. Det är dock engelska köpmän som helt eller delvis grundar de viktigaste handelshusen, Tottie & Arfwedson i Stockholm och John Hall & Co i Göteborg. Den första svenska invandrarföreningen, The Royal Bachelor's Club i Göteborg, tillkommer i mitten av 1700-talet och är i dag världens femte äldsta aktiva klubb.

En viktig insats gör framför allt holländare för att utveckla finpapperstillverkningen. I Tumba upprättas tillverkning av sedelpapper. Två holländska experter, bröderna *Erasmus* och *Kasper Mulder*, smugglas in i landet och holländarna kommer i tre generationer att dominera vid Tumba pappersbruk.

1800-talets industrialisering

Under 1800-talet inleds den svenska industrialiseringen på allvar. Under perioden 1840-70 inträffar det liberala genombrottet som inom ekonomin innebär att merkantilismen ersätts med en marknadsorienterad politik. Under 1800-talet äger också en nationaliseringsprocess rum. Massproduktion, massmedier, järnvägar, folkskola, värnplikt och folkrörelser möjliggör en konsolidering av nationalstaten. De samhällsbärande skikten präglas i allt högre grad av en svensk kulturell identitet enligt principen en stat – en nation – ett folk – ett språk – en kultur.

Några fler ambitiösa rekryteringskampanjer för att locka invandrare till svenskt näringsliv förekommer inte under 1800-talet. Å andra sidan medför liberaliseringen av Sverige att utlänningar från 1860 obehindrat kan resa in i landet, även om lösdrivare och förbrytare sedan kan förpassas ur riket. Under 1800-talet invandrar därför en hel del näringsidkare och specialister som förnyar svenskt näringsliv, de flesta av dem är tyskar. Antalet utlänningar som vistas i Sverige blir dock aldrig särskilt högt. Vid mitten av 1800-talet rör det sig om något

inte bara valloner

tusental. År 1900 bor 35 000 utrikes födda i Sverige eller 0,7 procent av befolkningen. Många är verksamma inom företag inriktade på internationell handel. Göteborgsregionen är den mest kosmopolitiska delen av Sverige. Här finns sedan tidigare familjeföretag av brittiskt ursprung och hit söker sig fler briter. Det är ett av flera exempel i Sverige på kedjemigration, alltså att invandrare som når framgång på en plats lockar till sig fler från samma ursprungsområde. På så sätt skapas långvariga och nära relationer mellan två regioner. Även från till exempel Tyskland, Italien och USA har en kedjemigration ägt rum.

Kontakterna med Storbritannien är viktiga eftersom det landet under 1700-talet blir den mest avancerade ekonomin i världen. Där utvecklas och förfinas marknadsekonomiska institutioner, vilket ökar människors möjligheter och motivation att göra innovationer och idka näringsverksamhet. Det är därifrån som många av de människor, idéer och produkter hämtas som lägger grunden till den svenska industrialiseringen. Brittiska köpmän verksamma i Sverige svarar exempelvis för en stor del av importen av verktyg, vävstolar och ångmaskiner.

En särskild betydelse får engelsmannen *Samuel Owen*. Han vistas i Sverige 1804-05 för att sätta upp några engelska ångmaskiner, och återkommer 1806 till en befattning som verkmästare på Bergsunds mekaniska verkstad i Stockholm. 1809 öppnar han en egen maskinverkstad som får stor betydelse som förmedlare av engelsk industriteknik och blir plantskola för svenska ingenjörer och arbetare. Där byggs bland annat ångmaskiner och jordbruksredskap. Owen konstruerar den första svenska ångbåten i kommersiell drift, *Amphitrite* 1818. Hjulångaren *Yngwe Frey* från 1821 har dock blivit mer ihågkommen eftersom det är på den båten som en stor del av handlingen i *Carl Jonas Love Almqvists* roman ”Det går an” utspelar sig.

Samuel Owens betydelse sträcker sig också utanför näringslivet. Han är metodist, liksom flera av de brittiska arbetare som finns på den mekaniska verkstaden. Därför rekryteras den skotske metodistpredikanten *George Scott* till Stockholm. Bland de medhjälpare och lärjungar som söker sig till Scott finns personer som sedan blir ledande i den svenska väckelserörelsen. Owen och Scott tar också initiativ till en av de första svenska nykterhetsföreningarna som på 1840-talet får över 100 000 medlemmar över hela landet.

Andra viktiga industripionjärer som invandrar till Sverige är engelsmannen *Edward Davies* som på 1850-talet grundar Borås första textilfabrik, Wiskaholms AB, och skottarna *William Gibson* och *Alexander Keiller* som på 1830-talet startar Jonsereds verkstad i Göteborg.

Gibson anlägger också stadsdelen Majorna och låter bygga en kyrka i Jonsered. Keiller är med om att grunda Göteborgs mekaniska verkstad som sedermera utvecklas till Götaverken och hans son *James* är initiativtagare till Sveriges verkstadsförening som grundas 1896. I Strömsbro utanför Gävle leder engelsmännen *William Owen* och *SW Fraser* uppbyggandet av Gefle Manufaktur AB:s bomullsspinneri och väveri.

Det största projekt som landet dittills skådat är byggandet av Göta kanal. Initiativtagare och ledare är *Baltzar von Platen*, av tysk släkt och född på Rügen. En annan nyckelroll innehas av den framträdande skotske kanalbyggaren *Thomas Telford*. Bland arbetskraften finns också en hel del ryska krigsfångar och desertörer från kriget mot Ryssland.

För att tillverka slussportar och dylikt till kanalbygget grundas 1822 Motala verkstad. Skotten *Daniel Fraser* ansvarar i över 20 år för den tekniska ledningen och engelska mekaniker står för en stor del av de kvalificerade arbetena. Motala verkstad

inte bara valloner

blir en viktig plantskola för många av de svenska ingenjörer som under 1800-talet gör viktiga insatser inom teknik och näringsliv.

Trots unionen med Norge är migrationen mellan unionsbröderna relativt liten. Norrmän spelar dock en viktig roll för utvecklingen inom den svenska träindustrin. Norge har där ett försprång, men en tilltagande råvarubrist skapar problem för norsk träindustri. De stora norrländska skogstillgångarna i Sverige har länge varit svåra att utnyttja, men ångtekniken skapar nya möjligheter. Med hjälp av norskt kapital och kunnande upprättas en lång rad sågverk längs Norrlandskusten. Norrmän arbetar både i ledande befattningar och som sågverksarbetare och bidrar också till att anlägga massaindustrier, cellulosafabriker och träsliperier.

Den skotska immigrantfamiljen *Dickson* i Göteborg bidrar aktivt till sågverksindustrins utveckling, först i Värmland och därefter på Norrlandskusten. I Norrland engagerar sig även flera medlemmar av familjen *Kempe* från Stralsund och bygger upp det som i dag är Modo. Viktiga insatser för den norrländska sågverksindustrin gör också bröderna *Arendt* och *Jacob Versteegh* från Edam i Nederländerna. 1899 förvärvar de aktiemajoriteten i Graningeverken där familjen fortfarande äger en betydande del.

Britter och tyskar är under 1800-talet på olika sätt engagerade i den svenska järnhanteringen. Den viktigaste insatsen gör kanske de engelsmän som är med om att utveckla bessemermetoden för stålframställning. Initiativtagare är *Göran Fredrik Göransson* som vid besök i Storbritannien 1857 kommer i kontakt med den ännu inte praktiskt fungerande metoden. Göransson förvärvar patentet och lyckas i Sverige framställa den första dugliga bessemergöten i världen. 1868 grundar han Sand-

inte bara vallonier

vikens Jernverk och hans insats betyder att bessemermetoden får internationellt genombrott, vilket påskyndar den industriella revolutionen även i Storbritannien.

Andlig och lekamlig spis

Den tidiga bokbranschen är av naturliga skäl internationell. Den bildade eliten läser och skriver på latin eller de stora folkspråken. Därför har också tryckerier, förlag och bokhandel ofta upprättats i Sverige genom invandrades försorg. Sedan tidigt 1600-tal har vi i vårt språk det säregna ordet ”boklåda” efter tyskans Buch = bok och Laden = handelsbod.

De första ambulerande tyska bokhandlarna kommer till Sverige på 1400-talet. Lübeckaren *Johan Snell* inrättar ett tryckeri på Riddarholmen där han 1483 trycker den första boken i Sverige. *Georg Richolff*, även han från Lübeck, trycker 1539-41 Vasabibeln i Uppsala. 1612 startar tysken *Arnold Schold* den första svenska papperstillverkningen i Uppsala.

1800-talet innebär en kraftig expansion av bokmarknaden och flera invandrare startar förlag som blivit välkända varumärken: 1826 flyttar *Christian Gleerup* från Danmark till Lund. Från samma land kommer *Nathan Jacob Gumpert* som övertar Gleerups Göteborgsfirma. Den tysk-judiska familjen Bonnier kommer via Danmark under 1820-talet till Sverige. *Adolf Bonnier* startar 1827 en bokhandel i Stockholm och 15 år senare grun-

inte bara vallonier

dar brodern *Albert* ett bokförlag. Andra boksytta invandrare är *Hugo Geber*, *Carl Edward Fritze* och, i vår tid, *Adam* och *Dorotea Bromberg*.

Att Danmark på detta sätt får ge ett väsentligt bidrag till svensk kultur kanske inte är mer än rätt. Landet har nämligen Sverige att tacka för att Köpenhamn på 1600-talet blir ett viktigt internationellt bokcentrum. Då *Gustav II Adolf* intervenerar i de tyska religionsstriderna och förvandlar Tyskland till ett 30-årigt blodbad, söker sig många tyskar i bokbranschen till det lugnare Köpenhamn, där de också kan köpa in en del rövade bokskatter som svenska militärer har med sig på väg hem mot Sverige.

Om vi kan tacka danskarna för vår andliga spis så är det fransmännen som står för den lekamliga. På 1700-talet etablerar fransmän kaffehus i Sverige och på 1800-talet kommer franska restauratörer och charkuterister. I språket ser vi många spår av detta: assiett, dessert, supé, entrecôte och kotlett.

Även andra nationaliteter bidrar till utspisningen. Sedan 1840-talet har vi ordet ”schweizeri” (kafé eller konditori) för att påminna oss om bland annat schweizaren *Coussic* som 1812 öppnar ett konditori på Drottninggatan i Stockholm. Många tyskar startar också näringsställen, till exempel *Heinric Robert Berns*, som 1863 grundar den legendariska restaurangen i Berzelii park i Stockholm. Men än mer betydelsefulla är kanske deras insatser som bryggare, inte minst av det bayerska öl som vid mitten av 1800-talet blir mycket populärt. I anslutning till denna internationellt förankrade näringsverksamhet kommer också utländska varitéartister och musiksällskap till Sverige. Under större delen av 1800-talet får landet också besök av många italienska positivhalare, huvudsakligen från Parma och Piacenza. Kring sekelskiftet 1900 ökar invandringen från Italien: gipsgjutare från Lucca, glassförsäljare från Caserta, stuckatörer och mosaikläggare från Treviso. Stuckatörerna utsmyckar många av de

paradbyggnader som uppförs kring sekelskiftet i Stockholm, exempelvis Riksdagshuset, Riksbanken och Kungliga Teatern. ”Gipskatt” blir det vanligaste skällsordet för främst italienska invandrare fram till 1960-talet då det ersätts av ”svartskalle”. En annan grupp som ofta möter ringaktning och misstänksamhet är de ryska skärsliparna – vanligen kallade ”sågfilare” – som kommer från Tjerepovetsdistriktet i guvernementet Novgorod.

Efter det polska upproret 1863 söker sig polska flyktingar till Sverige. En av dem är *Henryk Bukowski* som 1870 öppnar en konsthandel i Stockholm. Den lever fortfarande kvar som auktionsfirma. Under andra hälften av 1800-talet tilltar antisemitismen i Östeuropa och miljoner judar söker sig västerut, de flesta till USA. Men många bosätter sig i Sverige. Antalet judar fördubblas mellan 1880 och 1930 till 6 500 personer, varav 40 procent är födda utomlands. Ofta kommer judarna från Östeuropa att ägna sig åt handel och hantverk. Andra judar spelar en nyckelroll då ett modernt bankväsende skapas i slutet av 1800-talet, bland andra den tyskfödde *Louis Fraenkel* som gör viktiga insatser i ledningen för Stockholms handelsbank (nuvarande Handelsbanken) och Skandinaviska bankens förste ledare, dansken *Theodor Mannheimer*. Den senare tillhör grundarna av Grängesbergsbolaget och den förre förmedlar bolagets köp av Malmfälten i Norrbotten.

Under 1800-talet uppstår en massmarknad för vissa konsumtionsvaror. Två invandrare till Malmö ger namn åt var sitt välkänt varumärke: tysken *Mejer Zadig* som 1865 grundar den ”tyska tvålfabriken” och dansken *Emil Mazetti Nissen* som 1883 anlägger den choklad- och konfektyrfabrik som under en tid är Malmös största industri.

Även ett av de starkaste skånska varumärken som skapats i vårt århundrade kommer från en invandrare, nämligen den

inte bara valloner

tjeckiske gurkkonservfabrikanten *Herbert Felix*. 1939 anställs han som chef för den nystartade gurkavdelningen på P Håkanssons Salubrinfabrik i Eslöv, vilken han sedan övertar.

Findus blir ett ledande företag genom norrmannen *Henning Throne-Holst*. Han tillhör ägarfamiljen till det norska choklad- och konfektyrföretaget Freia som 1916 startar Marabou i Sundbyberg. Throne-Holst är VD för Marabou 1918-47 och under den tiden köper han upp och utvecklar Findus i Bjuv. Senare blir han VD för Scania-Vabis och SAS. Axel Wenner-Gren tillsätter i slutet på 1920-talet bolagets engelske revisor *Harry G Faulkner* som VD i Electrolux. Faulkner får 1946 samma post i Alfa-Laval. Vaktbolaget Securitas byggs upp av dansken *Erik Philip-Sørensen*.

Ida ut – idé hem

Internationell migration kan tillföra ett land nya idéer och ny kompetens dels genom att utlänningar bosätter sig i landet, dels genom att landets egna invånare efter en kortare eller längre tids utlandsvistelse återvänder hem. Under skråväsendets dagar tillämpas det senare genom systemet med gesällvandringar. Dessa varar ofta under flera år. I de flesta fall går de till Danmark eller Tyskland men ibland ända till Balkan. Även efter skråsystemets upplösning gör hantverkare och specialarbetare resor ut i Europa för att förkovra sig i sitt yrke. Genom sek-lerna har rena spionresor organiserats av staten, företag eller näringslivsorganisationer som exempelvis Jernkontoret.

Många kvinnor gör vandringsresor för att sälja korgar eller andra slöjdarbeten. En märklig internationell företagsamhet bedrivs av hårkullor från Dalarna. Under 1800-talet gör de långa vandringar till bland annat Ryssland, Tyskland och Storbritannien där de säljer hårarbeten och säkert också snappar upp nya idéer.

Ingen återinvandring har dock så stor betydelse för Sverige som den från USA. Mellan 1850 och 1930 emigrerar 1,2 mil-

inte bara välloner

joner svenskar dit. Åtminstone 200 000 av dem återvänder. Därtill kommer alla de företagsledare, ingenjörer och andra som besöker USA och där arbetar, studerar eller på annat sätt inhämtar kunskap och får idéer som de sedan omsätter här hemma. Mer än var tionde av dem som mellan 1850 och 1925 utexamineras som civilingenjör i Sverige vistas någon tid i USA. Och även den miljon svenskar som stannar kvar i USA förmedlar genom brev eller på annat sätt idéer tillbaka till Sverige.

Denna återinvandring har blivit kraftigt nedvärderad i svensk historieskrivning, och förbigås ofta helt i beskrivningar av vår ekonomiska utveckling. En anledning är att svenska forskare och andra i samhällets högre skikt länge hade sin huvudsakliga internationella orientering mot Tyskland eller andra europeiska nationer. De som emigrerade, återvände eller mottog Amerikabrev tillhörde huvudsakligen de lägre samhällsskikten.

Hundratusentals direkta och miljoner indirekta kontakter med världens mest avancerade ekonomi har naturligtvis en enorm påverkan på Sverige. Någon systematisk forskning som belyser detta finns inte. Vi vet dock att många av dem som återvänder med ett sparkapital på fickan startar egna företag. De har i USA kanske kommit i kontakt med bättre tillverkningsmetoder eller konstruktioner av till exempel möbler, husgeråd eller verktyg. Detta är en process som pågår i ett sekel och som sätter sina spår över hela landet. Skåningen *Walfrid Weibull* kom i USA i kontakt med modern växtförädlingsteknik och startar i hemlandet 1870 pionjärverksamhet inom fröodling. I Bollnäs startas 1919 biltillverkning efter amerikansk förebild. 1967 återvänder *Wells Pearson* till Gnosjö och startar tillverkning av formblåst plast.

En viktig pionjärinsats för en av 1900-talets viktigaste svenska industribranscher görs av *Hugo Hammar* som, efter att ha prakti-

serat vid olika varv i USA, 1896 blir överingenjör vid Lindholmens varv i Göteborg. 1910 blir han VD i det företag som från 1917 heter Götaverken och utvecklar det till ett av världens främsta skeppsvarv.

USA blir vid 1800-talets mitt världens främsta industriation. Då utvecklas det amerikanska fabrikkssystem som innebär att man med bättre precisionsverktyg kan tillverka helt utbytbara komponenter. Därigenom minskar behovet av tillpassning då komponenterna skall monteras samman till en färdig produkt. Kring sekelskiftet inträffar en ny fabriksrevolution – den tayloristiska eller fordistiska – som innebär att även den enskilde arbetaren blir helt utbytbar. I Sverige har en och samma industri stor betydelse för att introducera och utveckla dessa fabrikkssystem.

Det svenska företag som tidigast tillvaratar det moderna amerikanska fabrikkssystemet är Carl Gustafs stads gevärsfaktori i Eskilstuna. 1867 reser chefen och en ingenjör till Remingtons vapenfabrik. De återvänder hem med amerikanska maskiner och arbetare. I samma fabrik anställs 20 år senare en 23-årig återvändare från USA vid namn *Carl Edvard Johansson*. Han inleder där en uppfinnarbana som gör honom till en av Sveriges främsta industrinillen. Hans måttsatser får genomgripande betydelse inte bara för svensk industri utan även för den amerikanska. ”Mått-Johansson” är en av de människor som självaste Henry Ford tillskriver störst betydelse för 1900-talets industriutveckling. Genom ”Jo-blocks” möjliggörs en standardisering inom världens maskinindustri och det är Johansson som 1912 justerar längden på såväl den amerikanska som den brittiska tummen så att de blir exakt 25,4 millimeter, en definition som sedan 1959 är internationellt fastslagen.

inte bara välloner

Inte bara inom industrin utan även i tjänstenäringarna hämtas inspiration från USA. Ett exempel på detta är *Johan Petter Åhlén* som efter amerikansk förebild 1899 grundar postorderföretaget Åhlen & Holm och varuhuskedjan Tempo.

1900-talets arbetskraftsinvandrare och flyktingar

I början av 1900-talet rekryteras arbetskraft också från andra länder: galiziska säsongarbetare till de skånska sockerbetsodlingarna, italienare till en snörfabrik i Linköping, böhmiska spinnerskor till ett spinneri i Hälsingland, polacker till jutefabriken i halländska Oskarström o s v. Ibland leder denna rekrytering till konflikter med de framväxande fackliga organisationerna. I våra dagar lär det t o m förekomma att exempelvis polacker arbetar på svenska åkrar eller i svenska hem utan att alla myndigheter är vederbörligen underrättade därom. Första världskrigets utbrott 1914 medför att Sverige, liksom många andra länder, begränsar rätten att invandra och bosätta sig i landet. 1917 inför Sverige passsvång. Även under mellankrigstiden är invandringen till Sverige begränsad. Av rasbiologiska skäl och av hänsyn till den växande arbetslösheten på 30-talet förs en mycket restriktiv invandrings- och utlänningspolitik.

Under andra världskriget kommer flyktingar från de nordiska grannländerna och Baltikum. De gör ofta viktiga insatser får arbete i skogen men när efterfrågan på industriprodukter

inte bara valloner

ökar under de sista krigsåren övergår många till fabriker. Vid krigsslutet finns nästan 200 000 flyktingar i Sverige. De flesta återvänder eller reser vidare till andra länder men många av dem som inte kan återvända får arbete på industriorter som Borås, Trollhättan och Västerås.

Efter kriget öppnas en stor exportmarknad för den oskadade svenska industrin. 1946 föreslår en statlig beredning att Sverige skall organisera en överföring av arbetskraft från kontinenten. Ungern, där det råder stor arbetslöshet, blir ett tidigt rekryteringsområde. Från Österrike hämtas sudettyskar och 1947 rekryterar SKF italienare till Göteborg. Senare under 40-talet gör Kockums i Malmö, ASEA i Västerås och Saab i Linköping samma sak. Andra länder där arbetskraft rekryteras är Belgien, Nederländerna och Tyskland.

1954 införs en ny invandringslag som avskaffar det generella kravet på arbetstillstånd. Samtidigt införs en rätt till bosättningsstillstånd. Samma år avskaffas passtvangen i Norden och en gemensam nordisk arbetsmarknad skapas. Detta medför att många finländare invandrar till Sverige.

1955 arbetar omkring 116 000 invandrare i Sverige, varav 5 000 är egna företagare. På 60-talet kommer många invandrare från Jugoslavien och Turkiet. 1965 öppnar AMS ett informationskontor i Belgrad och året efter ett i Ankara. Samtidigt inleds en omsvängning i svensk invandringspolitik. 1965 införs ett krav på preliminärt arbetstillstånd före ankomsten till Sverige och under 70-talet upphör den utomnordiska arbetskraftsinvandringen nästan helt. Efterkrigstidens invandring saknar helt motstycke i historiskt perspektiv. Före andra världskriget uppgår invandringen under enstaka år som mest till 10 000 personer, där återvändare från USA utgör den största gruppen. Under de första 15 efterkrigsåren kommer i genomsnitt 25 000 människor varje år. Under 60-talet ökar

invandringen ytterligare för att nå nära 80 000 1970. Under 70- och 80-talen pendlar årsgenomsnittet mellan 30 000 och 50 000 för att därefter stiga på grund av kriget på Balkan.

Under de senaste decennierna är det flykting- och anknypningsinvandringen som dominerar. Flyktingar har naturligtvis kommit tidigare, men omfattningen ökar och ett helt nytt inslag är den avsevärda utomeuropeiska invandringen. Antalet utrikes födda ökar mellan 1970 och 1995 från 540 000 till 940 000 eller från 7 till 11 procent av befolkningen. Antalet födda i andra nordiska länder minskar från 320 000 till 300 000, vilket helt beror på färre Finlandsfödda. Antalet från övriga Europa ökar från 180 000 till 310 000. Av denna ökning står Jugoslavien och dess avknoppningar för 80 000. Men den verkligt dramatiska ökningen är 20-faldigandet av antalet asiater och sydamerikaner och tiofaldigandet av antalet afrikaner. Totalt ökar antalet födda i dessa tre världsdelar från 16 000 till 300 000.

Sverige blir 1995 medlem i EU och därigenom en del av en gemensam europeisk arbetsmarknad. Samtidigt avtar flyktingströmmarna främst till följd av ett lugnare läge i f d Jugoslavien. 1994 får 80 000 utomnordiska invandrare uppehållstillstånd i Sverige. 1995 och 1996 är antalet 30 000 för vardera året. Utav dessa 60 000 är 40 000 anhöriga, 10 000 flyktingar och 10 000 från EU eller EES-området. Arbetskraftsinvandringen från länder utanför EU/EES-området under dessa två år uppgår sammanlagt till färre än 500 personer.

Invandrare under 1000 år

Efterkrigstiden är den tredje epoken i svensk historia där vårt lands utveckling i särskilt hög grad präglas av invandring. Den första är senmedeltiden och den andra stormaktstiden. Under senmedeltiden har Sverige en mycket svag centralmakt och tyska invandrare bidrar till att skapa förutsättningarna för den svenska centralstat som skapas under 1500-talet. Under stormaktstiden är statsmakten stark men behöver tillföras ytterligare kompetens för att bära upp stormaktsväldet.

Invandrarnas förhållningsätt till Sverige skiljer sig därmed också åt. Tyskarna ser sig snarast som koloniserare från en högre kultursfär och som självskrivna härskare i ett efterblivet land. De har ingen tanke på att bli svenskar och många behåller hela livet mycket starka band till Tyskland. 1600-talets holländare däremot ser sig som just invandrare till ett annat land och integreras ofta mycket snabbt i det svenska samhället. Louis De Geer är dock ett undantag i detta avseende. Han behåller hela tiden sin affärsrörelse i Amsterdam och ser nog sig själv mer som nederländare än svensk.

inte bara valloner

Från 1500-talet och framåt har statsmakten bestämt villkoren för invandringen. Sedan Gustav Vasas regeringstid bedrivs olika former av aktiv rekryteringspolitik i syfte att stimulera den ekonomiska utvecklingen. Perioden 1800-1945 utgör här, liksom de senaste decennierna, undantag. Statsledningen behöver ofta ta hänsyn till mäktiga påtryckargrupper; fram till 1800-talet främst Svenska kyrkan som vill hålla landet renlärigt. Under vårt sekel är det arbetsmarknadens parter som utövar de starkaste påtryckningarna.

Att jämföra statsmaktens inställning till invandring under 1700-talet med den som gäller under 1800-talet är på många sätt belysande. Under det förra århundradet är staten starkt engagerad i näringslivet. Utländsk arbetskraft rekryteras och varken förr eller senare har någon ekonomisk aktivitet varit så omhuldad av statsmakterna som 1700-talets manufakturer. Staten strävar efter att bygga upp en inhemsk tillverkning av i stort sett allt som tänkas kan. I Drottningholm utanför Stockholm startas exempelvis odling av silkesmaskar på en plats som än i dag heter Kanton.

Av manufakturpolitiken blir platt intet. Dess flaggskepp, alltså Alströmers yllemanufaktur i Alingsås, saknar exempelvis i stort sett betydelse för framväxten av den västgötska textilindustrin under 1800-talet. Det är i stället bondeslöjden som har äran att stå fadder för denna. Eller kanske snarare moder. En viktig pionjärinsats görs nämligen i början av 1800-talet av en allmogekvinna, *Mor Kerstin i Stämmemad*. Hon driver en förlagsverksamhet inom textilnäringen med hemarbete spritt över bygden. Genom sonen *Sven Erikson* förvandlas verksamheten till en fabriksindustri då Ryboholms fabriker – Sveriges första mekaniska bomullsväveri - 1834 anläggs utanför Borås.

Jämför detta med den liberala politik som växer fram under 1800-talet. Ingen statlig rekrytering av företagare eller yrkes-

arbetare. Inga privilegier eller subsidier. Och vad sker? Jo, Sverige industrialiseras. Staten är naturligtvis inte passiv. Men den gör rätt saker och saker rätt: regelverk som skapar fungerande marknader, folkskola, högre utbildning och infrastrukturinvesteringar tillhör det viktigaste. Men staten försöker varken inom eller utom landet leta upp de människor som skall genomföra industrialiseringen. Den säger inte vad som skall tillverkas, inte var eller hur tillverkningen skall bedrivas. I stället skapas möjligheter för infödda svenskar och invandrare att här söka sin lycka. De som invandrar under 1800-talet är inte fler eller mer begåvade än de som kommer på 1700-talet. Men de kommer till en ekonomisk miljö där det givs möjligheter och motivation för produktiva insatser.

Efterkrigstiden är en ny period av aktiv arbetskraftsrekrytering. Det finns en viktig skillnad mellan efterkrigstidens invandring å ena sidan, och de tidigare stora invandringsperioderna å den andra. Under senmedeltid och stormaktstid är antalet invandrare mycket begränsat. Men de kommer i stor utsträckning att ingå i den svenska samhällseliten och därmed att starkt prägla samhällsutvecklingen. Och om de inte kommer att tillhöra samhällets övre skikt utgör de inte sällan – som exempelvis vallonerna – en yrkeselit som tillför landet unik kompetens. Före 1800-talets nationalism finns inte heller en tydlig svensk etnisk självuppfattning som definierar ut människor med annat ursprung som främmande.

Efterkrigstidens invandring är betydligt mer omfattande men sätter i mycket mindre grad sin prägel på de ledande samhällsskikten. 40-, 50- och 60-talens invandrare lyckas normalt integreras i det svenska samhället. Det gäller även för en tidig flyktinggrupp som balterna. Flera estniska flyktingar kommer att inta framträdande roller i svenskt samhällsliv. Ett exempel

inte bara vallonier

från näringslivet är *Madis Üürik* som blir VD i BGB och som efter befrielsen utnämns till finansminister i Estland.

Men de som kommit till Sverige efter andra världskriget når sällan toppositioner i näringslivet. Trots att de svenska storföretagen sedan länge är internationaliserade och har sin helt dominerande produktion och försäljning utanför Sverige, är den svenska dominansen i ledningarna mycket stark. Atlas Copco är ett av de få exemplen på ett svenskt storföretag som, utan att ha genomgått någon internationell fusion, har betydande icke-svenska inslag i koncernledningen. VD sedan 1997 är italienaren *Guilio Mazzalupi*, som närmast kommer från koncernens belgiska dotterbolag.

Att de tre senaste VD:arna i Saab Automobile varit utlänningar – två amerikaner och en sydafrikan – saknar naturligtvis inte samband med att företaget sedan 1990 till hälften ägs av General Motors. I Incentive är finlandssvenske *Mikael Lilius* VD. Den kanske mest framgångsrike entreprenören bland efterkrigstidens invandrare är italienaren Salvatore Grimaldi som, i kraft av sitt ägande, är VD i Monark Stiga. Den mest uppmärksammade är dock egyptiern *Refaat El-Sayed* som grundade och ledde Fermenta fram till den uppmärksammade Fermenta-affären 1986.

Vilken betydelse har då efterkrigstidens invandrare för den svenska ekonomiska utvecklingen? Det är uppenbart att arbetskraftsinvandringen underlättar en kraftig expansion av de företag som vid krigsslutet står beredda att tillvarata de unika möjligheter som finns för den oskadade svenska industrin i det krigshärjade Europa. Den industriella utveckling Sverige genomgår under ett kvartssekel skulle ha varit omöjlig utan invandrare. Bara för att ta ett exempel: i SKF är 42 procent av arbetskraften 1971 invandrare från 37 nationer. Samtidigt bidrar arbetskraftsinvandringen – tillsammans med en rad and-

ra inslag i den ekonomiska politiken – till att konservera den svenska industristrukturen.

Arbetskraftsinvandringen tillför inte en ny, unik kompetens till Sverige. Den bidrar inte direkt till att några nya företag etableras eller till att landet tillförs kapital. Syftet är att invandringen skall bidra till mer av det vi redan kan åstadkomma. Förändringstrycket i ekonomin minskar. Invandringen efter 1970 innebär att det till Sverige kommer människor med mycket skiftande bakgrund. Här finns tusentals företagsamma människor med kunskaper och erfarenheter som rimligen kan tillföra svenskt näringsliv mycket nytt. Men samtidigt som den utomeuropeiska invandringen blir dominerande, genomförs en rad politiska förändringar som minskar flexibiliteten och dynamiken i ekonomin. Tillsammans med en missriktad integrationspolitik blir detta förödande för många av dem som kommer till Sverige. Stora kulturella skillnader, hög arbetslöshet, omhändertagande invandrapolitik och starkt reglerad ekonomi är inte direkt den bästa grogrunden för den som vill bosätta sig och växa som människa i Sverige. Trots att de senaste decenniernas invandrare har en högre genomsnittlig utbildningsnivå än tidigare invandrargrupper, drabbas de i högre utsträckning av arbetslöshet och bidragsberoende. Löneskillnaderna mellan infödda svenskar och de invandrare som får arbete har ökat trendmässigt under senare decennier. Invandrarnas situation i Sverige har försämrats både i absoluta termer och i förhållande till infödda svenskar. Ju senare man har kommit till Sverige, desto sämre framtidsutsikter.

Orsaken till detta är inte enbart minskad flexibilitet i ekonomin. En annan viktig orsak är att arbetslivet i kunskaps-samhället ställer högre krav på kulturell kompetens – att behärska språk, sociala koder etc – än industrisamhällets arbets-

inte bara vallonier

liv. Och kulturell kompetens är svår att förvärva för den som i vuxen ålder kommer till ett land.

För många invandrare blir då egen näringsverksamhet den minst svårframkomliga vägen till växt. Här har efterkrigstidens nya svenskar tillfört mycket nytt i svensk ekonomi. De har bidragit till att utveckla många näringsgrenar, inte minst servicenäringar som restauranger och detaljhandel. 1990 är 4 procent av dem som är födda i Sverige företagare utanför jordbruket. Motsvarande andel bland de utrikesfödda är 5 procent, vilket betyder 20 000 invandrarföretagare. I Stockholms län utgör 1994 invandrarna 43 procent av företagarna, i Göteborg 25 procent och i Malmö 28 procent. Andelen invandrare i hela befolkningen utgör 16, 16 respektive 18 procent.

Andelen företagare varierar beroende på ursprungsland. Bland dem som kommer från Grekland, f d Jugoslavien eller Turkiet är företagsamheten ofta två till tre gånger så hög som bland infödda svenskar. Invandrare från Afrika och Chile är mycket sällan företagare. Bland iranierna är företagandelen relativt hög, liksom utbildningsnivån. *Akbar Seddigh* är en av Sveriges framgångsrika iranska företagare. Han leder Ortivus i Täby som köper patent och omvandlar dem till medicinska instrument. Företaget grundades 1985 och har i dag 50 högt kvalificerade anställda. En stor del av produktionen går på export till Europa och USA. Seddigh har här kunnat dra stor nytta av att han kunnat etablera goda kontakter med iranier bland annat i USA.

Bland de nya svenskarna finns en betydande potential för framtida entreprenörskap. Många kommer från länder med starka företagarditioner. Många har värdefulla språkkunskaper och internationella kontakter. Utbildningsnivån är ofta hög. Många har med sig idéer på hur saker kan göras annorlunda och bättre – och hur helt nya saker kan åstadkommas.

Det är genom att skapa ett gott klimat för företagsamma individer som människor och samhällen kan växa. I 1000 år har svensk samhällsutveckling på avgörande sätt påverkats av att företagsamma människor sökt sig hit från andra länder och här fått möjlighet att utveckla sina idéer och sin kompetens. Detta kan också bli en viktig utvecklingsfaktor under det tredje årtusendet i vår tideräkning.

Litteratur

Pieter Bevelander, Benny Carlson och Mauricio Rojas:
I krusbärslandets storstäder – Om invandrare i Stockholm, Göteborg och Malmö, SNS Förlag 1997.

Jan Glete: *Nätverk i näringslivet*, SNS Förlag 1994.

Eli F Heckscher: *Svenskt arbete och liv – Från medeltiden till nutiden*, Bonniers 1941. Ingvar Henricson och Hans Lindblad: *Tur och retur Amerika – Utvandrare som förändrade Sverige*, Fischer & Co 1995.

På tal om invandrare, Statens invandrarverk 1996.

Ingvar Svanberg och Mattias Tydén: *Tusen år av invandring – en svensk kulturhistoria*, Gidlunds Bokförlag 1992.